

North Maharashtra University, Jalgaon

Grade B (2.88) NAAC REACCREDITED

Syllabus for M. A. I

Semester I & II

PHILOSOPHY

Two semesters

(With effect from 2014-2015)

Semester and Grading System

First Year Philosophy (I & II Semesters)

Sr. No.	SEM	Paper code	Subject Name	Credit	Maximum Internal Marks	Minimum Internal Marks	Maximum External Marks	Minimum External Marks
1.	I	PHI 111	Issues in Western Philosophy (Epistemological Issues)	4	40	16	60	24
2.	II	PHI 121	Issues in Western Philosophy (Metaphysical Issues)	4	40	16	60	24
3	I	PHI 112	Issues in Indian Philosophy (Epistemological Issues)	4	40	16	60	24
4	II	PHI 122	Issues in Indian Philosophy (Metaphysical Issues)	4	40	16	60	24
5	I	PHI 113	Traditional Logic	4	40	16	60	24
6	II	PHI 123	Inductive Logic & Research Methodology	4	40	16	60	24
7	I	PHI 114	Study of Classical Texts: Nyaya & Vaisheshika	4	40	16	60	24
8	II	PHI 124	Study of Classical Texts: Yoga & Samkhya	4	40	16	60	24

Revised Syllabus for M. A. I: Philosophy
(With Effect From June 2014)

Equivalence

Sr. No	Old Paper Code	Old Title of the paper	Old Marks	New Paper Code	New Title of the Paper	New Marks
1.	PHI 111 Semester I	Issues in Western Philosophy (Epistemological Issues)	80	PHI 111 Semester I	Issues in Western Philosophy (Epistemological Issues)	60
2.	PHI 121 Semester II	Issues in Western Philosophy (Metaphysical Issues)	80	PHI 121 Semester II	Issues in Western Philosophy (Metaphysical Issues)	60
3.	PHI 112 Semester I	Issues in Indian Philosophy (Issues in Epistemology)	80	PHI 112 Semester I	Issues in Indian Philosophy (Issues in Epistemology)	60
4.	PHI 122 Semester II	Issues in Indian Philosophy (Issues in Metaphysics)	80	PHI 122 Semester II	Issues in Indian Philosophy (Issues in Metaphysics)	60
5.	PHI 113 Semester I	Traditional Logic	80	PHI 113 Semester I	Traditional Logic	60
6.	PHI 123 Semester II	Modern Logic	80	PHI 123 Semester II	Inductive Logic & Research Methodology	60
7.	PHI 114 Semester I	Study of Classical Texts (Nyaya & Vaisheshika)	80	PHI 114 Semester I	Study of Classical Texts (Nyaya & Vaisheshika)	60
8.	PHI 124 Semester II	Study of Classical Texts (Yoga & Samkhya)	80	PHI 124 Semester II	Study of Classical Texts (Yoga & Samkhya)	60

Revised Syllabus for M. A. Part I (Philosophy)(With Effect from June 2014)

M. A. I Philosophy, **Semester I**

Total Hours: 50

Total Marks: 60

PHI 111: Issues in Western Philosophy (Epistemological Issues) Semester I

The Objective:

The objective of the paper is to introduce basic epistemological issues and problems of philosophy as discussed in the western tradition and to help develop an attitude of critical thinking and understanding of it.

1. Methods and Nature of Philosophy

Hours: 12; Marks: 15

- 1.1 Socrates: Philosophy as Intellectual Midwifery
- 1.2 Descartes: Method of Doubt
- 1.3 Kant: The transcendental Method
- 1.4 Russell, Moore and Wittgenstein: Analytical Method

2. 'Schools' in Philosophy

Hours: 16; Marks: 18

2.1 Epistemological Schools: The understanding of the concept of knowledge and related issues in Empiricism (Locke, Berkeley and Hume), Rationalism (Descartes, Spinoza and Leibniz), Phenomenalism (Russell and Carnap)

3. Epistemological Issues

Hours: 12; Marks: 15

- 3.1 Opinion, belief and Knowledge
- 3.2 Criteria of Knowledge
- 3.3 Knowledge and Language
- 3.4 Nature and Kinds of knowledge
- 3.5 Scepticism (The Sophists and Pyrrhonism, Descartes and Hume)
- 3.6 The post-modern concept of knowledge: Rorty and Lyotard.

4. Problems of Knowledge

Hours: 10; Marks: 12

4.1 Theories of Truth: Correspondence, Coherence, Pragmatic, Semantic

4.2 Theories of Meaning: Picture theory, Use theory, Referential theory

**PHI 121 : Issues in Western Philosophy
(Metaphysical Issues)
Semester : II**

Total Hours: 50

Total Marks: 60

1. "Schools in Philosophy"

Hours	Marks
12	10

1.1 Metaphysical Schools : Idealism (Plato, Berkeley, Hegel and Bradley)
Realism (Aristotle, Locke, Reid and Moore)

2 . Metaphysical Issues : Universal

Hours	Marks
05	10

2.1 Realism

2.2 Conceptualism

2.3 Nominalism

2.4 Family Resemblance

3. Metaphysical Issues: Causation

Hours	Marks
09	10

3.1 Theories of Causation : Aristotle, Mill, Hume, Causes as Functional
Dependence.

3.2 Freedom and Determinism : Positive and Negative Freedom

4. Metaphysical Issues: Space Time

Hours

Marks

09

10

4.1 Zeno's Paradox of Time and its Resolution by Russell

4.2 Space and Time : Newton, Kant, Bergson and Einstein

5. Metaphysical Issues: Self and God

Hours

Marks

15

20

5.1 The Concept of Self: Aristotle, Descartes, Hume, Strawson and Ryle

5.2 The Concept of God: St. Aquinas, St. Anselm and Kant

5.3 Arguments for the Existence of god: Ontological, Cosmological,
Teleological, From Design

5.4 The Problem of Evil.

- Books For Reading -

1. Ayer, A.,J.,1979.The Central Questions of Philosophy, MacmMillan, Bombay.
2. Copleston.F.,1962-67, History of Philosophy, 16 Vols., Double Day Company, Garden City. N.Y.
3. Ewing, A.C.,1951, The Fundamental Questions of Philosophy, RKP, London.
4. Feldman, R.,1993, Reason and Arguments, Prentice-Hall, Englewood Cliff, New Jersey.
5. Hear, Anthony, 1985, What Philosophy is : An Introduction to Contemporary Philosophy, Penguin Books. U.K.
6. Hoppers, John. 1971. An Introduction to Philosophical Analysis, Allied Publishers Pvt.Ltd. New Delhi.
7. Joshi. G.N.History of Western Philosophy (In Marathi), 4 Vols., Maharashtra Government
8. O, Conner.D.J. 1964. A Critical History of Western Philosophy, MacMillan, The U.K.
9. Pap, Arthur and Edward Paul.1957. A Modern. Introduction to Philosophy, The Free press. London.
- 10.Passmore, John 1957. A Hundred Years of Philosophy, Gerald Duckworth, London.
- 11.Paul. Edwards. 1967. The Encyclopedia of Philosophy, 4 vols., Free Press, New York.
- 12.Russell.B.1912. The Problem of Philosophy, Oxford University Press. Oxford.

**PHI - 112 : Issues in Indian Philosophy
(Issues in Epistemology)
Semester : I**

Total Hours: 50
Total Marks: 60

Objective:

The main objective of the paper is to offer students a close acquaintance with the major issues and important concepts of Indian Philosophy. The course is divided into two sections.

Issue involved in the concept of knowledge. Form the first section, which deals with epistemology.

Unit 1 The Issue regarding the nature of knowledge : Hours Marks
18 20

- 1.1 The nature of knowledge : Yathartha and Ayathartha (Nyaya), Sapeksha and Nirapeksha, Aparoksha and Paraksha(Vedanta), Vidya and Avidya(Vedanta, Vaisesika)
1.2 The concept of Pramana : according to Charvaka, Nyaya, the four schools of Buddhism, and Vedanta.

Unit II The criteria of Knowledge : Hours Marks
18 20

- 2.1 The Concept of Prama and Aprama, Prama and Pramana.
2.2 Criteria of Pramana : Avisaaaamvaitva (Buddism), Anadhigatatva (Mimansa and Budhism), Abadhitavisayatva (Mimansa) Artha Kriya Karitva, The concepts of Swatahapramanya and Paratahpramanya

Unit III Classification of Pramanas : Hours Marks
07 10

Pratyaksha. Anumana, Upamana, Sabda Arthapatti and Anupalabdhhi

Unit IV Khyativada (Theories of Error) : Hours Marks
07 10

- 4.1 Aatmakhyathi. Asatkhyati , Akhyati, Anyathakhyti, Anirvachaniya Khayti, Vivekakhyati.
4.2 The nature and kinds of Hetvabhasas

M.A. Part - I : Philosophy

**PHI - 122 : Issues in Indian Philosophy
(Issues in Metaphysics)
Semester : II**

Total Hours: 50
Total Marks: 60

Issues involved in the concept of Reality

Unity I The nature of the Real and the Non –Real

Hours Marks
10 10

- 1.1 Sat according to advaita Vedanta, Jainism, and Buddhism. The distinction between the Real and the Non – real.
- 1.2 The issues of universals: The nature and status of Universals: The views of Nyaya and Buddhism.

Unit II The Issue of the concept of God

Hours Marks
10 16

- 2.1 The Nyaya arguments for the existence of God.
- 2.2 Relation between Ishwara jagat and Jiva according to Shankara and Ramanuja.

Unit III

Hours Marks
15 12

- 3.1 The issue of knowledge and the nature of self: The concept of knowledge in relation to self according to the view of Nyaya, Sankhya, Vedanta and Buddhism

Unit IV The Concepts of Self and Moksha

Hours Marks
15 10

- 4.1 Antahkarana – Chatustaya and Saksi
- 4.2 The concept of Purusa. Jiva, Ahama and Atma
- 4.3 The relation between Atma and Sarira.
- 4.4 The concept of Moksha according to Samkhya, Buddhists, Vedanta, Jaina and Nyaya.

Unit V The Concept of Causation

Hours Marks

15 12

- 5.1 Prativityasamutpada.
- 5.2 Arambhavada
- 5.3 Satkaryavada
- 5.4 Parinamavada
- 5.5 Abhasavada
- 5.6 The classification of Karanas.

-: Books for Reding and Reference :-

1. Chattrjee S.C. The Nyaya Therory of Knowledge, University of Calcutta, 1950
2. Dasgupta S.M. Theories of Error in Indian Philosophy, Cambridge university Press, London 1940. (Relevant volumes and chapters)
3. Datta M.S. Ways of Knowing, University of Calcutta,1972
4. Dravid R.R. Problem of Universals in Indian Philosophy, Motilal Banarasidas, Delhi, 1978.
5. Some Non-Vedanta Systems of Ondian Philosophy, Datta Lakshmi Trust, Pune -2, 1992
6. Buddhist and Jain Viewaa in Indian Philosophy Datta Lakshmi Trust, Pune 2, 1992.
7. Madhavacharya, sarvadarshana samgraha. Edited by MN. Vasudev Shastri Abhyankar, BORI Pune, 1974
8. Matilal, B.K., Perception (Relevant Sections) – Oxford, 1986
9. Barlingay, S.S A Modern Introduction of Indian Logic, National Publishing House. Delhi, 1969. (Relevant Chapters)
10. Murti T.R.V. The Center Philosophy of Buddhism, George Allen & Unwin. London,1955.
11. Jwala Prasad, History of Indian Epistemology. M.M.Deli 1956.
12. Encyclopedia of Indian Philosophy : ed. By Karl Potter. Motilal Banarasidas, Delhi,1995.
13. Bhartiya Tattvadyanacha buhad latihās: Le. Dr. G.N. Joshi, Marathi, Tattvadyan Mahakosh Mandal, Pune 1994.

**PHI – 113 : Traditional and modern
Logic (Traditional Logic)
Semester : I**

Total Hours: 50

Total Marks: 60

The objective :

Logic is the study of the methods and principles used to distinguish good (valid) from bad (Invalid) reasoning. The course aims to acquaint students with various techniques to identify validity and invalidity of arguments and the basic rules as how to avoid fallacies in deductive and inductive arguments. The paper is divided into two sections : Section – I deals with traditional logic and section – II deals with modern logic.

1. Definition, nature and Scope of logic

Hours Marks

14 20

- 1.1 Logic as a formal science
- 1.2 Arguments and arguments forms
- 1.3 Truth and validity
- 1.4 Traditional classification of propositions
- 1.5 Four – fold scheme of categorical proposition
- 1.6 Doctrine of the distribution of term

2. Immediate inference

Hours Marks

12 20

- 2.1 Varieties of inference based on opposition rules : Square of opposition
- 2.2 Eduction : Conversion and obversion

3. Mediate Inferences

Hours Marks

12 10

- 3.1 Categorical syllogism : Its nature and general rules
- 3.2 Moods and figures
- 3.3 Mixed hypothetical syllogism
- 3.4 Disjunctive syllogism
- 3.5 Dilemma

4. Fallacies incidental to mediate and immediate: inference

Hours Marks

12 10

- 4.1 Fallacies incident to immediate : False opposition,
illicit conversion, illicit contraposition, illicit inversion
- 4.2 Fallacies incident to inference: Petitio principia, ignoratio elenchi.
Non-sequitu or non propter hoc.

M.A. Part – 1 PHILOSOPHY

PHI 123 : Inductive Logic and Research methodology

Semester II

M.A. Part - 1 PHILOSOPHY

Total Hours: 50

Total Marks: 60

The objectives

Logic is a basic discipline which enriches and encourages our rational powers. A systematic study of Logic as a basic science of reasoning and inferences is essential at the post graduate level. The course acquaints students with Inductive Logic.

Inductive Logic and Research – Methodology

The objectives of paper is to enable the students –

- a) To develop an ability of Logical thinking
- b) To acquaint students with Inductive Logic
- c) To detect deductive and Inductive fallacies.
- d) To differentiate between Deductive and Inductive reasoning.
- e) To acquaint students with research methodology in social sciences.

1) Nature and types of Inductive inference

Hours:12 Marks:15

- a) Nature of Induction
- b) Problem of Induction
- c) Distinction between inductive and deductive inference
- d) Types of Induction – Simple enumerative – induction, scientific induction and Analogy.
- e) Perfect induction as Induction improper

2) Formal and Material grounds of Induction

Hours:12 Marks:15

- a) Formal grounds of induction – Principle of uniformity of nature and principle of causality.
- b) Popular notion of cause – Nature and Logical fallacies.
- c) Scientific notion of cause.
- d) Material grounds of induction – observation, experiment and testimony.
- e) Observation – Nature, General conditions and Logical fallacies.
- f) Nature of experiment.
- g) Distinction between observation and experiment
- h) Relative advantageous of observation over experiment

3) Hypothesis and Mill's Inductive methods

Hours:12 Marks:15

- a) Nature and kinds of Hypothesis.
- b) Origin of Hypothesis.
- c) Conditions of valid Hypothesis
- d) Verification and proof of hypothesis
- e) Mill's method of difference – Nature, Merits and demerits.

4) Methodology in social sciences research

Hours:14 Marks:15

- a) What is research methodology?
- b) Research methodology in social science.
- c) Use of Hypothesis in social science research.
- d) Methods and techniques of data collection – observation, survey, Interview and questionnaire.
- e) Nature and types of observation- participant and Nonparticipant observation.
- f) Survey Method – Nature, merits and demerits.
- g) Questionnaire schedule-Nature, Merits and demerits.

-: Books For reading and references :-

English

- 1) Introduction to Logic – I. M. Copi and Carl Cohen .
- 2) Modern Introduction to Logic – L.S. Stebbing
- 3) Introduction to Logic and scientific method – Cotton and Nagel
- 4) The structure of science – Ernst Nagel Text book of Logic – A Wolf
- 5) Methodology of social research – Goode and Hat
- 6) Methodology and techniques of social research- Dr. Wilkinson and Dr. P.L. Bhandarkar
- 7) Survey research in social science – Mac Closky
- 8) Inductive Logic – Balkrishna Pandit
- 9) Structure of social science – M Lesnoff
- 10) Theory and Method of social research – Galtung

मराठी

- 11) तर्कशास्त्राची मुलतत्त्वे – प्रा. दे.द.वाडेकर व प्रा. ल.ब.हरौलीकर
- 12) सुगम तर्कशास्त्र आणि वैज्ञानिक पद्धती – प्रा. हुल्याळकर, प्रा. काळे व प्रा. कावळे
- 13) तर्कशास्त्र – भाग 2 – प्रा. श्रीनिवास दीक्षित
- 14) तर्कशास्त्र आणि वैज्ञानिक पद्धती – प्रा. भा. ग. केतकर
- 15) तर्कशास्त्र आणि संशोधन पद्धती – प्रा. माधवी कवी
- 16) वैज्ञानिक पद्धती – डॉ. जे.आर.दाभोळे
- 17) वैज्ञानिक व संशोधन पद्धती – डॉ. सुधा काळदाते.
- 18) संपूर्ण तर्कशास्त्र – प्रा. ना.सी.फडके
- 19) संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे – प्रा. प्रदिप आगलावे
- 20) सामाजिक संशोधन पद्धती – प्रा. पु.ल.भांडारकर
- 21) मराठी तत्त्वज्ञान महाकोश – खंड 1,2 व 3 संपादक – प्रा. दे.द.वाडेकर
सामाजिक शास्त्रातील संज्ञा सिद्धांताचा स्पष्टीकरणात्मक कोश – संपादक - डॉ. बी.
आर.जोशी, सहसंपादक – प्रा. एस.व्ही.कुलकर्णी
- 22) सामाजिक शास्त्रीय संशोधन – तत्त्वे व पद्धती – प्रा. रा.ना.घोटाळे
- 23) सामाजिक पाहणी – तत्त्वे व पद्धती – सुमित्रा भावे (समाजवादी महिला प्रकाशन पुणे)
- 24) विज्ञानाचे तत्त्वज्ञान भाग 1 व 2 – परामर्श प्रकाशन, तत्त्वज्ञान विभाग, पुणे विद्यापीठ

Hindi

- 25) रिसर्च मेथोडॉलॉजी – डॉ.शर्मा
- 26) सामाजिक सर्वेक्षण – डॉ.वाजपेयी
- 27) सामाजिक अनुसंधान – डॉ.मुखर्जी
- 28) सरल आगमन व तर्कशास्त्र – अशोककुमार वर्मा
- 29) आगमन तर्कशास्त्र – केदारनाथ तिवारी

M.A. Part – 1 PHILOSOPHY

**PHI - 114: The study of Classical Texts (Indian Philosophy)
(Nyaya and Vaisheshika)
Semester: I**

**Total Hours :50
Total Marks :60**

The objective :

In this course the students are supposed to study two classical texts, one in Nyaya Vaishesika and the other in the Yoga system. Students are supposed to study the following philosophical issues.

Tarkasamgraha

Unit I :

Hours Marks
10 12

The framework of seven padarthas, Dravyas and Gunas: Their definitions and kinds. Samanya guna, Visesa guna, Pakaja and Apakaja Gunas and Atman.

Unit II:

Hours Marks
10 12

- i) Causation: Karya, Kaarana, (nature and kinds) Karana.
- ii) Classification of Buddhi. Classification of Pramana.

Unit III :

Hours Marks
10 12

Nature and Kinds of Pratyaksha ; Anumana, Upamana, Sabdabodha, and fallacies

Unit IV:

Hours Marks
10 12

Nature and types (wherever applicable) of Karma, samanya, Visesa, Samvaya, and abhva.

Section II (Vaisheshiksutra of Kanada)

Hours   Marks
10   12

1. अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः ॥१॥
2. यतोभ्युद्यनिःश्रेयससिद्धिस धर्मः ॥२॥
3. तद्वचनादाम्नायस्य प्रामाण्यम् ॥३॥
4. धर्मविशेषप्रसूताद् द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानां पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां तत्त्वज्ञानान्निः श्रेयसम् ॥४॥

**PHI – 124 : The study of Classical Texts (Indian Philosophy)
(Yoga and Sankhya)
Semester II**

Total Hours: 50

Total Marks: 60

**Section I :   Yogasutra of Patanjali (chapters, II III :- 8
With Vyasa Bhasya wherever necessary)**

Unit I : Hours Marks
10   12

Defination of Yoga, the nature and role of drasta and chitta in Samadhi, chittabhumi and Cittavrutti.

Unit II: Hours Marks
10   12

- i) Means to Samadhi : Abhyasa and Vairagya ,; Kinds of Samadhi-Samprajnata and Asamprajnata, Sabiji and Nirbiji: Isvara and Isvarapraiddhan; Samapatti, Prajna.
- ii) Various ways of attaining purity, tranquility, and concentration of the mind

Unit III: Hours Marks
10   12

Kriyayoga, the classification of klesas, the analysis of suffering, cessation of suffering and means to the cessation of suffering.

Unit IV :

Hours Marks
10 12

- i) Eight-fold Yoga: the nature and kinds of Yama and Niyama, Asana, Pranayama and Pratyahara. Dharana, Dhyana and Samadhi.
- ii) Antaranga and bahiranga of Yoaga.

Section II: (Sankhyasutra of Kapila)

Hours Marks
10 12

1. अथत्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थः ॥१॥
2. ततः प्रकृतेः ॥६५॥
3. संहत परार्थत्वात् पुरुषस्य ॥६६॥
4. ईश्वरासिद्धेः ॥९२॥

-: Book for references :-

1. Tarka-samgraha of Annambhatta. Ed. & Translates by Athalye V.Y. and Bodas M.R.BORI, Pune, 1963.
2. The science of Yoga : by Taimini I.R. theosophical Publishing House, Adyar. Madras. 1971.
3. Shrimad annabhattach virchit tarka-samgraha (marahiti anuvad and vivechan) Dr. Nalini Chafekar, Prakashan Shri.M.G.Chafekar, Tane; Pune.
4. Indian Philosophy or Sarth and Svivaran Patanjali Yogadarshan, Kolhatakar, K.K.Mumbai 1911.

तत्त्वज्ञान विषयात करीयरच्या नव्या संधी

प्राचीन काळापासून 'तत्त्वज्ञान' विषयाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. भारत ही तत्त्ववेत्त्यांची भूमी असून अनेक जगप्रसिद्ध तत्त्ववेत्ते या भूमीत जन्माला आले आहेत. तर्कशास्त्र व तत्त्वज्ञान विषयाला केवळ भारतातच नव्हे; तर जगात महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. या विषयाचे महत्त्व लक्षात घेऊन उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठामार्फत जून 2014 पासून सामाजिकशास्त्रे प्रशाळेच्या अंतर्गत तत्त्वज्ञान व मानसशास्त्र हे नवीन विषय सुरू करण्यात येणार आहेत. तत्त्वज्ञान हा एक विचारप्रधान विषय असून त्याला सर्व ज्ञानांचा आरंभबिंदू मानले जाते. 'तत्' म्हणजे 'विश्वात जे सारे काही आहे ते.' या 'तत्' चा गाभा म्हणजे तत्त्व. हे तत्त्व जाणून घेणे याचेच नाव तत्त्वज्ञान. तत्त्वज्ञानाला सर्व ज्ञानाचे उगमस्थान मानतात, ते याच कारणासाठी होय. तत्त्वज्ञान या भारतीय शब्दाचा अर्थ अशा प्रकारे लावतात. पाश्चात्यांच्या फिलॉसॉफी या शब्दाचीही कमी अधिक प्रमाणात तीच कहाणी आहे.

तत्त्वज्ञानाकरीता इंग्रजीमध्ये वापरण्यात येणारा 'फिलॉसॉफी' हा शब्द फिलो (philo) व सोफिया (sophia) या दोन ग्रीक शब्दांच्या मिलाफातून तयार झालेला असून त्याचा अर्थ 'ज्ञानाचे प्रेम' अथवा 'ज्ञानाची आवड' असा होतो. 'सोफिया' या ग्रीक शब्दाचे इंग्रजी भाषांतर (wisdom) 'परिपक्व शहाणपण' असे केले जाते; परंतु ग्रीकांच्या काळी सोफिया या शब्दाचा अर्थ यापेक्षा अधिक व्यापक होता. जिथे जिथे म्हणून बुद्धिमत्तेचा वापर केला जातो- दैनंदिन व्यवहार, व्यापार उदीम, कारागिरी व निर्मिती या प्रत्येकामध्ये 'सोफिया'चा आविष्कार पाहावयास मिळतो. होमरने तर या शब्दाचा वापर सुताराच्या कौशल्यांसाठी केलेला होता. ग्रीकानी सर्वसाधारणतः हा शब्द 'शोधून काढण्याच्या इच्छेसाठी' वापरला होता, असेही या शब्दाच्या व्युत्पत्तीवरून दिसते. बुद्धिमत्तेच्या व कुतुहलाच्या वापराची आवड यात अभिप्रेत होती.

भारतीय परंपरेत तत्त्वज्ञान शब्दाचा अर्थ आणखीही एका त-हेने लावला जातो. मानवी जीवनाचा अर्थ त्यातील विविध अनुभवांचा अर्थ लावणारे विवेचन म्हणजे तत्त्वज्ञान. युगुलातील पक्षी विद्ध झाल्यावर पक्षिणीने केलेल्या विलापाने वाल्मिकींचे मन द्रवले व त्यातून रामायणोची निर्मिती झाली, असे सांगतात. गौतम बुद्धांना रोग, वृद्धापकाळ व मृत्यू यांच्या दुःखदायक दर्शनाने विरक्तीचा अनुभव आला. यातून पुढे बौद्ध दर्शनाचा जन्म झाला. मानवी जीवनातील शोक, दुःख यांचे स्थान शोधण्याचा, त्यांचे कारण शोधण्याचा यत्न म्हणजे तत्त्वज्ञान, अशीही तत्त्वज्ञानाची व्याख्या योग्य ठरेल. अत्यंत प्राचीन परंपरा असलेल्या या विषयात विविध शाखांचा अंतर्भाव होतो.

पारंपरिकदृष्ट्या पाहिल्यास तत्त्वज्ञानात पुढील शाखांचा विचार केला जातो. सत्ताशास्त्र (Metaphysics), ज्ञानशास्त्र (Epistemology), नीतिशास्त्र (Ethics), व तर्कशास्त्र (Logic) या त्या मुख्य शाखा होत. सौंदर्यशास्त्र, इतिहासाचे तत्त्वज्ञान, विज्ञानाचे तत्त्वज्ञान, कायद्याचे तत्त्वज्ञान, शिक्षणाचे

तत्त्वज्ञान, धर्माचे तत्त्वज्ञान यासारखे विषयदेखील तत्त्वज्ञान विषयांमध्ये दुस-या फळीच्या (स्तराच्या) स्वरूपात अंतर्भूत झालेले दिसतात.

पाश्चात्य तसेच भारतीय तत्त्वचिंतकाच्या विचारांचा अभ्यास, तर्कशास्त्राचा अभ्यास, असे या एम. ए. तत्त्वज्ञान विषयाच्या अभ्यासक्रमाचे स्वरूप आहे. तत्त्वज्ञान विषयात एम. ए. केल्यावर लॉ कॉलेजमध्ये तसेच बी. एड. कॉलेजमध्ये अध्यापनाच्या संधी मिळू शकतात. स्पर्धा परीक्षा (यू.पी.एस.सी./एम.पी.एस.सी.) तत्त्वज्ञान विषय घेऊन उत्तीर्ण होण्याच्या संधी आहेत. तसेच स्पर्धा परीक्षांसाठी मार्गदर्शक केंद्रामधेही अध्यापक, मार्गदर्शक म्हणून काम करता येते. व्यवस्थापनशास्त्राचे प्रशिक्षण देणा-या संस्थांमध्ये तर्कशास्त्र, व्यावसायिक नीतिशास्त्र यांसारख्या विषयांचे अध्यापन करण्याच्या संधी उपलब्ध आहेत.

तत्त्वज्ञानामध्ये योग दर्शन, बौद्ध मत, जैन मत, या सा-यांचा अंतर्भाव होतो.या प्रत्येकाशी निगडित ध्यानाची प्राचीन परंपरा आहे. यांचाही अभ्यास केल्यास तत्त्वज्ञानाच्या अभ्यासानंतर मेडिटेशन सेंटरमध्ये मार्गदर्शक म्हणून काम करता येईल.

तत्त्वज्ञानामुळे ज्ञानसंपन्न अशी नवी पीढी निर्माण होण्यास मदत होईल त्यामुळे राष्ट्राच्या जडण घडणीमध्ये महत्त्वाची भूमिका युवक बजावू शकतील. याशिवाय देशातील विद्यापीठांमध्ये व महाविद्यालयांमध्ये तत्त्वज्ञानाच्या अध्यापकांची/ प्राध्यापकाची पदे ही प्राप्त होऊ शकतात. तत्त्वज्ञानाच्या जोडीने इंग्रजी अथवा हिंदी भाषांवर प्रभुत्व असल्यास दीर्घ काळापर्यंत संशोधनाच्या संधी उपलब्ध आहेत. यु.जी.सी. तसेच आय.सी.एस.आर.(दिल्ली), या संस्था अभिजात तत्त्वज्ञानात संशोधनासाठी शिष्यवृत्ती देतात. त्याचप्रमाणे देशातील सर्व प्रमुख आय.आय.टी. मध्ये तत्त्वज्ञान हा विषय मानव विद्याशाखेमध्ये अनिवार्य करण्यात आला आहे. त्यामुळे देशातील आय.आय.टी.सारख्या संस्थांमध्ये रोजगाराच्या संधी मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध आहेत. उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या तत्त्वज्ञान विषयाच्या अभ्यासक्रमात आमुलाग्र बदल करण्यात आले असून या अभ्यासक्रमाचे प्रारूप हे रोजगाराभिमुख करण्यात आले आहे. ज्यामुळे खान्देशातील ग्रामीण भागातील युवकांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतील.आजच्या धकाधकीच्या जीवनामध्ये मूलभूत स्वरूपाच्या प्रश्नांचा वेध घेणा-या तत्त्वज्ञानासारख्या विषयाची आवश्यकता असून या संधीचा विद्यार्थ्यांनी लाभ घ्यावा.

- प्रा. डॉ. अर्चना देगावकर,
संचालिका, विचारधारा प्रशाळा